

NAZWISKO CZOBANOW W POLSKIM SYSTEMIE ANTROPONIMICZNYM

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

THE SURNAME CHOBANOV IN THE POLISH ANTHROPONYMIC SYSTEM

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland

The suffixal form of the surname *Czobanow*, based on the noun *czoban*, is not characteristic of the anthroponymous system of the Polish language, although currently there are three people with the surname *Czobanow* living in Poland. Since the Polish language has assimilated the Turkish apelativum *çoban* via Wallachian or Ukrainian, in the Polish language naming system we are dealing with forms derived from *czaban* and *caban*. The author discusses the penetration of these appellatives into the Polish language, their geographical spread and ways of deriving surnames from them. She also draws attention to the abundance of the various forms.

Key words: anthroponymy, foreign surnames, apellative surnames, borrowings

Wstęp

Niniejszy artykuł powstał dla upamiętnienia postaci zmarłego niedawno prof. dra Iwana Czobanowa, w którego dorobku istotne miejsce zajmowały dociekania antroponomastyczne. Iwan Czobanow przez kilka lat pracował jako lektor języka bułgarskiego na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie pozostawił po sobie wiele wspomnień. Pozostał w naszej pamięci jako znakomity językoznawca, ale przede wszystkim jako przyjaciel kilku pokoleń bułgarystów, zawsze chętnie służący nam radą i pomocą. Dlatego – mimo iż nazwisko Czobanow nie

jest charakterystyczne dla polskiego systemu antroponimicznego – autorka tekstu postanowiła poszukać jego etymologii i śladów w polszczyźnie.

Teza i przyjęte założenia metodologiczne

Chociaż współcześni Polacy nie noszą nazwiska Czobanow, w przeszłości – to znaczy w okresie, gdy I Rzeczypospolita¹ zajmowała obszary wysunięte daleko na wschód i zamieszkiwała ją ludność wschodniosłowiańska (czyli przodkowie dzisiejszych Ukraińców i Białorusinów) – mogło być inaczej. Wprawdzie system antroponimiczny był wówczas dopiero w okresie kształtowania, ale jeśli ludność I Rzeczypospolitej znała rzeczownik stanowiący podstawę słowotwórczą nazwiska Czobanow, to jest wielce prawdopodobne, że był w użyciu również taki antroponim.

Poszukiwania śladów nazwiska Czobanow w polszczyźnie zostaną więc przeprowadzone w oparciu o analizę danych słownikowych (głównie słowników etymologicznych i dialektalnych)

Analiza danych leksykograficznych

Poszukiwania nazwiska *Czobanow* w słownikach nazwisk polskich – zarówno tradycyjnych², jak i elektronicznych (<https://nazwiska.ijp.pan.pl/>)³ – kończą się niepowodzeniem, czyli brakiem danych na temat tego antroponimu. Czy jednak oznacza to, że takie nazwisko w świadomości Polaków nie istnieje, że nigdy się z nim nie zetknęli? Takiej pewności mieć nie możemy, chociaż nazwiska tworzone za pomocą przyrostka *-ow* nie są charakterystyczne dla polskiego systemu nazewniczego i noszą je najczęściej osoby w jakiś sposób związane ze wschodnimi krańcami dawnej Rzeczypospolitej lub obcokrajowcy. Z dużym prawdopodobieństwem

¹ I Rzeczypospolita, czyli Rzeczypospolita Obojga Narodów (łac. *Res Publica Utriusque Nationis*), zwana również Rzeczypospolitą szlachecką – państwo złożone z Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego powstałe w roku 1569 na mocy unii lubelskiej, przestało istnieć w wyniku rozbiorów dokonanych przez Rosję, Prusy i Austro-Węgry w 1795 roku.

² Chodzi tu o następujące słowniki: K. Rymut, *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1-2, Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1999; idem, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1-10, Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1992-1994; idem, *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 2003.

³ Jest to *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* (dalej ISNP).

możemy stwierdzić, że w granicach II Rzeczypospolitej⁴ (która była państwem wielonarodowościowym, i której granice sięgały daleko na południowy wschód od dzisiejszych granic) mogli zamieszkiwać obywatele noszący nazwisko Czobanow lub inne, podobne, utworzone od tej samej podstawy słowotwórczej.

Strona internetowa *Nazwiska w Polsce. Baza Nazwisk według rejestru PESEL* informuje, że obecnie w bazie nazwisk⁵ brak nazwiska Czobanow w formie męskiej, widnieje jedynie żeńska postać tego nazwiska – Czobanowa, którą odnotowano w województwie małopolskim⁶. W grudniu 2017 r. nosiła je tylko jedna osoba, natomiast w roku 2023 r. w polskich rejestrach widniały już 3 osoby o takim nazwisku.⁷ Można przypuszczać, że są to osoby narodowości ukraińskiej, które po wybuchu wojny wywołanej przez Rosję znalazły schronienie na terenie naszego kraju. Przypuszczenie to jest o tyle uzasadnione, że w dialektach ukraińskich funkcjonuje rzeczownik *чобан*, powszechnie używany jest także sufiks *-ow*, zatem występowanie nazwiska Czobanow w ukraińskim systemie antroponimicznym nie byłoby niczym zaskakującym.

Nie ulega wątpliwości, że także niektórzy użytkownicy polszczyzny (szczególnie w południowo-wschodnim obszarze kraju) mogą znać zapożyczony z wołoskiego (lub tureckiego przez wołoski) rzeczownik *czoban*, stanowiący podstawę słowotwórczą nazwiska Czobanow, choć znacznie bardziej rozpowszechniona jest forma *czaban*. W postaci z nagłosowym *czo-* odnotowuje go, jedynie *Słownik górali polskich na Bukowinie* w którym czytamy, że *czoban* to ‘pastuch owiec’ (Greń, Krasowska 2008: 57). Słownik przytacza również zasłyszane od informatorów przykłady, zapisywane z odzwierciedleniem dialektalnej wymowy, np. Czobany u nas pasom owcy i dojom; Czoban to najstarszy na owcy i bryndze robi. Autorzy słownika podają także inną znaną góralom bukowińskim formę wyrazu – *cioban* – oraz analogiczne formy z języków rumuńskiego (*cioban*), rosyjskiego (*чабан*) i ukraińskiego (*чобан*) (Greń, Krasowska 2008: 57-58).

Rzeczownik *czaban* odnotowany został w wielu słownikach języka polskiego. Popularny internetowy *Słownik języka polskiego PWN* podaje,

⁴ Czyli państwa polskiego od ogłoszenia niepodległości w 1918 do wybuchu II wojny światowej, czyli napaści Niemiec i ZSRR na Polskę w 1939.

⁵ System PESEL odpowiada bułgarskiemu systemowi ЕГН.

⁶ Dane dotyczące rozmieszczenia nazwisk udostępnia Ministerstwo Cyfryzacji. Województwo małopolskie graniczy z terytorium Ukrainy.

⁷ Dane obejmują okres do momentu powstania niniejszego artykułu, czyli do końca 2023 roku.

że *czaban* to ‘pasterz owiec lub wołów’ a także ‘duży wół lub baran’ (hasło *czaban.html*). Oba znaczenia opatruje kwalifikatorem „dawny” i nie przytacza przykładów użyc. Takie same definicje (‘pasterz owiec lub wołów’ oraz ‘duży wół lub baran’) odnajdujemy w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (internetowa wersja słownika, hasło 47167), który przytacza 7 przykładów zaczerpniętych ze staropolskich tekstów, w tym 2 z wyrażeniem *czaban turecki*:

a kylkonafczye myl koroni polszkyey kv wlofczy Barfzkyey chodza bradzi dobitky do Walach y do Wlofzow abo czabanow Tvreczkich. *LibLeg* 11/134; áli pochwili nie máiąc gdzie iuż wziąć/ á niehcąc z głodu zdechnąć/ vłtyfzyfz o nim/ áli on iuż ná Niżie czábány Tureckie łupi/ álbo ná Sleyńskim boru pułkofzki wytrzałza. *WerGość* 222.

Autorzy *Słownika polszczyzny XVI wieku* odnotowali również, że jeśli nazwą *czaban* określa się zwierzę domowe, to zwykle chodzi o woły lub barany wypasane przez „czabanów tureckich lub wołoskich”. W internetowym *Słowniku języka polskiego* znajdziemy dodatkową informację o tym, że słowem *czaban* w Galicji pogardliwie określano małomiasteczkowego handlarza zajmującego się sprzedażą wołów i krów (*Caban*, dostęp: 30.06.2023), i że słowo to pochodzi z języka wołoskiego (rumuńskiego), a pod wpływem mazurzenia⁸ przyjęło formę *caban*, która z biegiem czasu bardzo się rozprzestrzeniła. Kolejne słowniki polszczyzny (począwszy od wielotomowego słownika Samuela Bogusława Lindego wydawanego w latach 1807–1814, przez tzw. słownik warszawski Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego z lat 1900–1927, słownik Doroszewskiego z lat 1958-69⁹ aż po najbardziej popularny pod koniec XX wieku 3-tomowy słownik Mieczysława Szymczaka) podawały oba rzeczowniki (tzn. w postaci podstawowej *czaban* i alternatywnej *caban*) definiując je podobnie i stosując odsyłacze. Dopiero autorzy

⁸ Mazurzenie, zwane dawniej mazurowaniem i cakaniem, to wymawianie *sz, ż, cz* i *dż* jako odpowiednio *s, z, c, dz*, np. *syja, mozes, cekać, jeżdżę* (por. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/mazurzenie;8018.html>). Mazurzenie jest bardzo charakterystyczne dla wielu polskich dialektów, szczególnie zaś na Mazowszu i Mazurach, a także na terenie Małopolski i Śląska. Również w Wielkopolsce – na terenie niemazurzącym, w okolicach Puszczy Noteckiej w gwarze Mazurów wieleńskich (osadników z Mazowsza) występuje zjawisko mazurzenia.

⁹ W tym słowniku odnotowano dodatkowo przymiotnik *czabański*, którego użycie zilustrowane zostało przykładem z *Uskoków* Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego): „Rzuciły się na nich czabańskie psy jako lwy i rozdrzeć ich miały”.

wielotomowego *Praktycznego słownika współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgółkowej¹⁰ zrezygnowali z formy *caban*, definiując jedynie rzeczownik *czaban*, traktowany zresztą jako archaizm zapożyczony z języka ukraińskiego:

czaban z tureckiego *czoban* przez ukraiński *czabán*; rzecz. r.m. D. B. czabana, Ms. czabanie, l. mn. czabany//czabanowie, D. czabanów; dla zn. 2 l. mn. M. B. czabany:

1. dawny „pastuch pasący woły lub owce”: Czabani przez całe lato mieszkali w górach. *Bliskoznaczne*: pasterz, pastuch, owczarz, baca, juhas, wolarz.
2. dawny „stary wół lub owca, najczęściej przewodnik stada”. *Bliskoznaczne*: tryk, baran, wół, owca.
Por. pasterz, wół, owca, ssak, zwierzę (Zgółkowa 1996, 7: 373).

Obu form, tzn. zarówno *czaban*, jak i *caban* nie odnotowuje już natomiast najpopularniejszy współcześnie, elektroniczny *Wielki słownik języka polskiego PAN*, traktując je najprawdopodobniej jako przestarzałe, a może nawet archaiczne (por. wyszukiwarka tego słownika). Tymczasem na stronie internetowej <https://slang.pl> możemy znaleźć informację, że słowo *caban* jest nadal używane, tyle tylko, że w zmienionym znaczeniu – współczesna młodzież określa tym mianem ‘głowę’. *Caban* w zmienionym znaczeniu ‘głowa’ znalazł nowe wykorzystanie – tym razem w celach humorystycznych. Autorzy strony dotyczącej młodzieżowego slangu przytaczają następujące, zaczerpnięte z mowy potocznej przykłady użycia określenia *caban*:

- – Ale wczoraj dostałem piłką w **caban**.
– No kurde, odcięło cię na dobre 5 minut, ale spoko że już wszystko ok.
- – Ty to masz jednak **caban**.
– Co nie? Rozkminiłem ten sprawdzian jak nikt inny i to bez uczenia się na niego! (slang.pl, hasło *caban*)

¹⁰ Pięćdziesięciotomowy słownik opracowywany przez polonistów z Uniwersytetu Adama Mickiewicza i wydawany w Poznaniu w latach 1994–2005.

Jak wszystkie wyrazy niestandardowe, także *caban* w swoim młodzieżowym, slangowym znaczeniu ma bardzo ograniczone grono użytkowników.

Niederywowane nazwisko *Czaban* nosi obecnie w Polsce aż 1013 osób (w tym 539 kobiet i 474 mężczyzn) i występuje ono we wszystkich województwach. Jeszcze popularniejszy jest jego wariant *Caban* – nazwisko to nosi aż 3780 osób, zamieszkujących na terenie całej Polski, w tym 1930 kobiet i 1850 mężczyzn. Spora frekwencja tych nazwisk, a także ich rozpowszechnienie na terenie całego kraju świadczą o niegdysiejszej powszechności użycia zapożyczonego apelatywu *czaban/caban*.

Jak podaje ISNP, rzeczowniki *czaban* i *caban* stały się też (lub mogły być) podstawami do tworzenia innych nazwisk, takich jak:

- Caba – 281 nosicieli (w tym kobiety 139, mężczyźni 142). Jeśli nie pochodzi od appellativum *czaban* zmazurzonego do *caban*, to może też pochodzić od ap. *cabaj* (*czabaj* 'rodzaj sukni męskiej' SW, *cabaje* 'kontusze' SEB¹¹);
- Cabaj – 3236 nosicieli (1681 kobiet, 1555 mężczyzn), poświadczone już w zapisach z XIV w. (1388 w formie Czabay; z 1577 r. pochodzi zapis żeńskiej postaci Cabajka (Cieślikowa, red. 2007: 328); etymologia niejasna, być może taka sama jak Caba lub od słowackiego appellativum *cabaj* 'odrasteny chłapiec';
- Cabak – 405 użytkowników (kobiety 200, mężczyźni 205) – od nazwy osobowej Caba;
- Cabała – 1113 użytkowników (kobiety 583, mężczyźni 530) – od nazwy osobowej Caba;
- Cabań-ski – pochodne od nazwy osobowej Caban; z suf. *-ski*, na wzór nazwisk odmiejscowych; 363 użytkowników, w tym 202 kobiety i 161 mężczyzn;
- Caboń (229 użytkowników, w tym 122 kobiety i 107 mężczyzn) – od apelatywu *czaban* w zmazurzonej wersji *caban*; poza granicami Polski funkcjonuje w wariacie Cabon.
- Czabaj (por. Cabaj) – 223 użytkowników (112 kobiet i 111 mężczyzn).

Znacznie większą popularnością cieszą się w Polsce analogiczne znaczeniowo nazwiska utworzone od rodzimych apelatywów *pasterz*, *pastuch*. Są wśród nich: *Pasterak*, *Pasterczyk*, *Pasterny* (od przymiotnika *pasterny* – 'pasterski'), *Pasterska*, *Pasterski*, *Pasterz*, *Pastuch*, *Pastucha*, *Pasturczak* (*Pastur-cz-ak*, od nazwy osobowej *Pasturz* (ta od apelatywu

¹¹ SW – Słownik warszawski, SEB – Słownik etymologiczny Aleksandra Brucknera.

pasterz), *Pastusiak*, *Pastuszak*, *Pastuszczak*, *Pastuszek*, *Pastuszka*, *Pastuszko*. Największą frekwencją wśród wyżej wymienionych nazwisk, czyli największą liczbą nosicieli cieszą się nazwiska *Pastuszka* (4536 użytkowników, w tym 2310 kobiet i 2226 mężczyzn), *Pastuszak* (2463 użytkowników, w tym 1258 kobiet i 1209 mężczyzn) oraz *Pastusiak* (1592 użytkowników, w tym 832 kobiety i 760 mężczyzn).

Wnioski

Podsumowując można zatem stwierdzić, że mimo iż nazwisko Czobanow nie występuje w polskim systemie antroponimicznym, to jednak licznie reprezentowane są w nim nazwiska pokrewne ze względu na pochodzenie (tzn. motywowane różnymi formami zapożyczonego apelatywu *czaban*) oraz nazwiska pokrewne znaczeniowo, utworzone od rodzimych podstaw *pastuch* i *pasterz*. Występowanie w polskiej antroponimii wielu nazwisk pokrewnych ze względu na pochodzenie z nazwiskiem Czobanow jest niematerialnym świadectwem historii Polski – państwa, którego granice miały w przeszłości zupełnie inny przebieg niż obecnie. Pośrednio zaś obecność tych nazwisk w polszczyźnie dowodzi naszej bliskości kulturowej z Bułgarami.

LITERATURA

- Cieślíkowa, red. 2007:** *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiją*, red. A. Cieślíkowa, t. i A-G, Kraków: Wydawnictwo Lexis 2007.
- Doroszewski, red. 1958-1969:** Doroszewski, W. *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Greń, Krasowska 2008:** Greń, Z., Krasowska, H. *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy 2008.
- Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki, red. 1900-1927:** Karłowicz, J., Kryński, A. A., Niedźwiedzki, W. *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa: Drukarnia E. Lubowski i S-ka.
- Linde 1807–1814:** Linde, B. *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów.
- Rymut 1999:** Rymut, K. *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1999.

Rymut 1992–1994: Rymut, K. *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1992–1994.

Rymut 2003: Rymut, K. *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 2003.

Szymczak, red. 1978–1981: Szymczak, M. *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

Zgólkowa, red. 1994–2005: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, pod red. H. Zgólkowej, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz 1994–2005.

Internetowy słownik nazwisk w Polsce <<https://nazwiska.ijp.pan.pl>>

Nazwiska w Polsce. Baza Nazwisk według rejestru PESEL

<<https://polskienazwiska.pl>>

<<https://polskienazwiska.pl/n/czobanowa>>, dostęp 26.12.2023.

Słownik języka polskiego PWN <<https://sjp.pwn.pl>>

<<https://sjp.pwn.pl/czaban.html>>, dostęp 26.06.2023

Słownik języka polskiego <<https://sjp.pl>>

<<https://sjp.pl/Caban>>, dostęp 30.06.2023

Słownik polszczyzny XVI wieku <<https://spxvi.edu.pl>>

<<https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/47167>>, dostęp 30.06.2023

Wielki słownik języka polskiego <<https://wsjp.pl>>

<<https://wsjp.pl/szukaj>>, dostęp 26.06.2023

<<https://slang.pl>>

<<https://slang.pl/caban/>>, dostęp 30.06.2023